

บทที่ 5

สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

สรุปผลการศึกษา

การศึกษาเรื่อง การศึกษานอกโรงเรียนของสตรีเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต ในมุมมอง ความเสมอภาคทางเพศ เป็นการศึกษาสาเหตุที่ทำให้สตรีออกจากระบบการศึกษาภาคปกติ ปัญหาผลกระทบที่ได้รับจากการออกจากโรงเรียน การตัดสินใจเข้าเรียนต่อ ความคาดหวัง คุณภาพชีวิตในอนาคต และความไม่เสมอภาคทางเพศที่ประสบในการดำเนินชีวิต การศึกษาครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีกรณีศึกษาเป็นนักศึกษาที่เรียนในระบบการศึกษานอกโรงเรียน จำนวน 8 คน ซึ่งผู้วิจัยทำการเก็บรวบรวมข้อมูลในการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก และ สังเกตการณ์ ด้วยวิธีการศึกษาภาคสนาม

จากการวิเคราะห์ข้อมูล การอภิปรายผลสามารถสรุปผลการศึกษาได้ดังนี้

1. ความไม่เสมอภาคทางเพศคือสาเหตุหนึ่งที่ทำให้สตรีลาออกจากการศึกษาในระบบโรงเรียน ซึ่งจำแนกได้ 2 รูปแบบคือ

1.1 ความไม่เสมอภาคที่ได้รับทางตรง

ความไม่เสมอภาคที่ได้รับทางตรงหมายถึงความไม่เสมอภาคที่ผู้หญิงได้รับ หรือประสบด้วยตัวของเธอเอง การที่ผู้หญิงถูกเลือกให้ออกจากโรงเรียนมากกว่าผู้ชาย ไม่ว่าจะเกิดปัญหาทางเศรษฐกิจ ปัญหาครอบครัว การตั้งครรภก่อนวัยอันควรถือเป็นความไม่เท่าเทียมกันในสังคม การที่ผู้หญิงไม่แสดงอาการตั้งต้น แข็งขัน อันเป็นเหมือนแบบฉบับของหญิงไทย โดยเฉพาะในชนบท ที่ถูกเลี้ยงกล่อมเกลาด้วยระบบให้ผู้หญิงถูกกดให้อยู่ภายใต้อาณัติของผู้ชาย และผู้ใหญ่ ทำให้สตรีต้องยอมจำนนออกจากโรงเรียนเพื่อหารายได้ จุนเจือครอบครัว และหลุดพ้นจากความยากจน หรือความอาย ภายใต้จิตสำนึกและความรับผิดชอบต่อบุพการีของสตรี ทำให้สตรีไม่ลังเลที่จะเสียสละตนเองออกจากการเรียนภาคปกติก่อนสำเร็จการศึกษาตามที่ตนเองตั้งใจ เพื่อหารายได้ประคองชีวิตของตนเองและครอบครัวให้ดำรงอยู่ได้ นอกจากนี้ ในตลาดแรงงาน ยังให้ความสำคัญต่อเพศชายมากกว่าเพศหญิง มีการเลือกปฏิบัติในเรื่องค่าจ้างแรงงาน ตำแหน่ง การเลื่อนขั้นเป็นต้น อย่างเช่น

กรณีศึกษาที่ 2 ขนิษฐา ตัดสินใจลาออกจากโรงเรียนเมื่อเรียนจบชั้น ป.6 เพื่อให้น้องชายได้เรียนต่อให้จบชั้น ป.6 เช่นเดียวกันเธอ

กรณีศึกษาที่ 3 วันเพ็ญ ต้องลาออกจากโรงเรียนเพราะตั้งครุภคขณะเรียนชั้น ม. 3 แต่แฟนของเธอสามารถเรียนต่อได้โดยปกติ และเธอถูกตำหนิมากกว่าฝ่ายชายทั้ง ๆ ที่เป็นการกระทำร่วมกัน

กรณีศึกษาที่ 5 พรทิพย์ ตัดสินใจลาออกจากโรงเรียนเพราะเธอกลัวว่าพี่ชายจะเรียนไม่จบเนื่องจากค่าเทอมของพี่ชายค่อนข้างสูง พี่สาวคนโตของพรทิพย์ก็ต้องออกจากโรงเรียน เมื่อเรียนจบชั้น มัธยมปีที่ 3 เช่นกัน เพื่อมาช่วยที่บ้านทำงาน

กรณีศึกษาที่ 7 ประไพ ลาออกจากโรงเรียนเพื่อมาทำงาน มีรายได้เป็นของตนเอง ไม่ต้องเป็นภาระของคนในบ้าน และเพื่อให้น้องอีกสองคนได้เรียนต่อ

กรณีศึกษาที่ 8 อัญชลี ลาออกจากโรงเรียนเพื่อลดค่าใช้จ่ายในบ้าน และแม่ของเธอก็ไม่คัดค้านเนื่องจากต้องการสงเสียให้พี่ชายของเธอเรียนจบก่อน แม่ของเธอคิดว่าผู้หญิงหางานทำได้ง่ายกว่าผู้ชาย

1.2 ความไม่เสมอภาคที่ได้รับทางอ้อม

ความไม่เสมอภาคที่ได้รับทางอ้อมหมายถึงผลกระทบที่สตรีได้รับจากความไม่เสมอภาคทางเพศ กล่าวคือความไม่เสมอภาค อคติทางเพศและการเอาเปรียบทางเพศ ที่เกิดขึ้นในระดับพ่อแม่ หรือจากการกระทำของผู้ใหญ่ ส่งผลกระทบมายังสตรีที่เป็นบุตรหลาน และเป็นสาเหตุให้สตรีออกจากโรงเรียน ซึ่งได้แก่ การแบ่งงานในบ้านที่ไม่เท่าเทียมกัน ปัจจุบันจะเห็นได้ว่าสตรีจำนวนมาก ต้องแบกรับภาระทั้งงานนอกบ้านงานในบ้าน ดูแลลูกและผู้สูงอายุ นอกจากนี้ การย้ายถิ่นของสมาชิกในครอบครัว การหย่าร้าง การแยกทางกับสามีถูกฝ่ายชายทอดทิ้ง พฤติกรรมที่ไม่น่าไว้วางใจ ความรุนแรงจากอุปนิสัยส่วนตัว รวมถึงการเสพสุราหรือยาเสพติดของฝ่ายชาย ส่งผลให้ผู้เป็นมารดาต้องทำหน้าที่เป็นหัวหน้าครัวเรือน ทำงานหาเงินมาจุนเจือครอบครัว ทำให้ไม่สามารถดูแลสมาชิกในครอบครัวได้อย่างเต็มที่ จึงมีความจำเป็นที่บุตรสาวต้องออกจากโรงเรียนมาช่วยดูแลบุพการีผู้สูงอายุ หรือช่วยงานในบ้าน อีกประการหนึ่งผู้เป็นมารดาส่วนใหญ่มีการศึกษาน้อย จึงทำให้ได้รับเงินค่าจ้างในอัตราที่ต่ำ และมักถูกเอาเปรียบเรื่องค่าจ้าง เมื่อรายได้ไม่พอกับค่าใช้จ่ายของสมาชิกในครอบครัว จึงส่งผลกระทบต่อสตรีที่ต้องออกจากโรงเรียนเพื่อลดค่าใช้จ่ายในครอบครัว ดังกรณีศึกษาต่อไปนี้

กรณีศึกษาที่ 1 กานดา แม่ของกานดาให้เธอลาออกจากโรงเรียนเนื่องจากแม่ของกานดาต้องการพาเธอหนีจากพ่อเลี้ยงที่มีพฤติกรรมที่ไม่น่าไว้วางใจ แม่ของกานดาอยู่ในสถานะภาพที่เป็นผู้ถูกกระทำ นับตั้งแต่พ่อของกานดาที่หนีหายไปหลังจากหย่ากับแม่ของกานดาและไม่เคยรับผิดชอบค่าเลี้ยงดูลูกแต่อย่างใด นอกจากนี้การมีสามีใหม่ทำให้ชีวิตแม่ของกานดาแย่งลงกว่าเดิม เพราะต้องอยู่บ้านเดียวกันด้วยความหวาดระแวง

กรณีศึกษาที่ 4 งามตา นับตั้งแต่พ่อกับแม่ของงามตาแยกทางกัน พ่อของเธอ ก็ไปมีครอบครัวใหม่ ไม่เคยสนใจที่จะส่งเสียเลี้ยงดูที่บ้านเลย แม่ของงามตาต้องเป็นหัวหน้าครอบครัว ทำงานรับจ้างทั่วไปและเป็นแม่บ้านได้ค่าแรงน้อยมาก ดังนั้นเมื่อเธอเรียนจบชั้น ม. 3 เธอต้องลาออกจากโรงเรียนเพื่อลดภาระและค่าใช้จ่ายที่บ้าน

กรณีศึกษาที่ 6 น้ำผึ้ง ลาออกจากโรงเรียน เนื่องจากพ่อดีใจคนใหม่ และชอบหาเรื่องทะเลาะตบตีกับแม่ของน้ำผึ้งเกือบทุกวัน จนต้องแยกทางกันที่สุดในที่สุด ภรรยาใหม่ของพ่อไม่ต้องการให้พ่อติดต่อกับที่บ้าน ทำให้แม่ของน้ำผึ้งต้องรับหน้าที่เลี้ยงดูลูกทั้งหมดเพียงคนเดียวดังนั้นทั้งเธอกับพี่สาวจำต้องลาออกก่อนเวลาอันสมควร

นอกจากความไม่เสมอภาคทางเพศดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ยังมีเหตุผลอื่นที่ทำให้สตรีต้องลาออกจากโรงเรียนไม่สามารถเรียนต่อในภาคปกติได้ ซึ่งได้แก่ ปัญหาครอบครัว ปัญหาด้านพฤติกรรม ปัญหาความรุนแรงและความไม่สงบในพื้นที่ และสาเหตุที่สำคัญของหลายครอบครัวคือความยากจน ความยากจนทำให้ขาดโอกาสในการศึกษา จึงไม่มีความรู้ในการประกอบอาชีพที่ดี ชีวิตต้องต่อสู้ดิ้นรนด้วยความลำบาก การที่รายได้ไม่เพียงพอทำให้เกิดความกดดันของสภาพจิตใจ ซึ่งอาจส่งผลให้เกิดปัญหาสังคมอื่น ๆ ตามมา

2. เหตุผลในการตัดสินใจเข้าเรียนในระบบการศึกษานอกโรงเรียน

การออกจากโรงเรียนก่อนวัยอันควร ก่อให้เกิดผลกระทบในการดำเนินชีวิตมากมาย นับตั้งแต่ ความลำบากในการทำงานเนื่องจาก รายได้จากวุฒิการศึกษาระดับชั้นประถมและมัธยมนั้น ไม่พอเพียงกับรายจ่าย และสตรีเหล่านี้มาจากครอบครัวที่มีฐานะยากจนจึงมีภาระที่ต้องรับผิดชอบมาก นอกจากนี้ยังมีข้อจำกัดในการหางานทำ การถูกเลือกปฏิบัติและเอาเปรียบจากผู้ว่าจ้าง การขาดความรู้และทักษะมีไม่เพียงพอในการทำงาน ทำให้คุณภาพชีวิตอยู่ในระดับต่ำ เธอตระหนักถึงปัญหาของต่าง ๆ ที่เธอได้รับและตื่นตัวต่อปัญหาที่ตนเผชิญอยู่ ดังนั้นการศึกษาต่อในระบบการศึกษานอกโรงเรียน จึงเป็นการตอบสนองของความต้องการในการพัฒนาศักยภาพตนเอง เพื่อเพิ่มพูนความรู้ของสตรีที่พลาดและขาดโอกาสทางการศึกษา เนื่องจากการศึกษานอกโรงเรียนมีการจัดการศึกษาโดยไม่เสียค่าใช้จ่ายทั้งสายสามัญ ซึ่งทำให้ได้วุฒิทางการศึกษาเพิ่มมากขึ้น และสายอาชีพ สำหรับสตรีและประชาชนที่สนใจ อย่างเช่น การตัดเย็บเสื้อผ้า ทำอาหาร นวดแผนไทย ภาษาอังกฤษและคอมพิวเตอร์ เพื่อเสริมความรู้ให้นำไปประกอบอาชีพได้ตามต้องการ นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมส่งเสริมจริยธรรมและพัฒนาคุณภาพชีวิตอีกด้วย การพัฒนาทางการศึกษาและฝึกอบรมที่จะทำให้อสตรีมีภูมิความรู้ มีความแข็งแกร่งและมั่นใจในตนเองมากขึ้น

การศึกษานอกระบบโรงเรียนสามารถตอบสนองความต้องการของสตรีกลุ่มนี้ได้เป็นอย่างดี สอดคล้องกับทฤษฎีความต้องการของ มาสโลว์ (Maslow) กล่าวคือ

1. ความต้องการทางสรีระวิทยา เป็นความต้องการของร่างกายอันเป็นความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ เพราะความรู้ที่ได้จากการศึกษาทำให้สามารถ ทำงานประกอบอาชีพ มีรายได้ อันจะนำไปซื้อปัจจัย 4 ที่จำเป็นต่อการดำรงชีพ

2. ความต้องการมั่นคงปลอดภัย อิศระจากความกลัวจากผู้อื่นและสังคม เมื่อสตรีมีงานทำมีรายได้ สตรีสามารถดำเนินชีวิตอย่างมีความหวัง มีเงินเลี้ยงดูตนเอง บุตรหลาน และบุพการี ตลอดจนทั้งมีการเก็บออมเงินเพื่อใช้ในภายภาคหน้า มีเงินไว้รักษายามเจ็บป่วย หรือการลงทุนในเรื่องต่าง ๆ

3. ความต้องการความรักและเป็นส่วนหนึ่งของหมู่คณะ เช่น ความต้องการยอมรับในสังคม สตรีที่มีความรู้ความสามารถมักได้รับการยอมรับและยกย่อง ทั้งจากบุคคลในครอบครัว ที่ทำงานและชุมชนที่ตนเองอาศัยอยู่ ทำให้มีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นในเชิงบวก ไม่รู้สึกเหงา โดดเดี่ยว หรือรู้สึกว่าชีวิตไม่มีความสมบูรณ์มีปมด้อย

4. ความต้องการมีคุณค่า เป็นที่ยอมรับ การศึกษาทำให้สตรีนำวุฒิการศึกษา นำความรู้ความสามารถ ไปหางานหารายได้แบ่งเบาภาระครอบครัวด้วยน้ำพักน้ำแรงของตน สิ่งนี้ทำให้สตรีเห็นว่าตนเองมีคุณค่า มีความสามารถนำมาซึ่งการยอมรับและยกย่อง จากผู้ใดก็ได้และสังคมทั่วไป ทำให้สตรีมีความมั่นใจในตนเองลดความก้าวร้าว และมองโลกในแง่ดี ส่งผลดีต่อสภาวะจิตใจและอารมณ์ให้อยู่ในสภาวะปกติสุข

5. ความต้องการรู้จักตนเองของสตรี เมื่อสตรีได้รับการศึกษา มักจะเลือกทำงานตามความสามารถของตน ดังนั้นสตรีจึงได้รู้จักสภาพที่แท้จริงของตนเอง รู้ถึง ข้อดีและข้อด้อย ข้อบกพร่องต่าง ๆ รู้จักตนเองว่าควรเพิ่มเติมความรู้ด้านใด นอกจากนี้ยังรวมถึงการเข้าใจในอารมณ์ความรู้สึก ความสามารถในการปรับตนเอง ให้เข้ากับสังคมว่าตนเองทำได้ดีเพียงใด ซึ่งการได้รู้จักตนเองของสตรีเหล่านี้และนำมาซึ่งความกล้าตัดสินใจและเลือกการดำเนินชีวิตของตนเองได้

นอกจากนี้ ยังมีสตรีอีกจำนวนไม่น้อยที่เข้าศึกษาการศึกษานอกโรงเรียนด้วยเหตุผลและความจำเป็นอื่น ๆ เช่น การออกมาดูแลกิจการหรือธุรกิจของครอบครัว หรือมีอาชีพที่ไม่สามารถเรียนภาคปกติได้ อย่างเช่น ดารา นักร้อง นางแบบ และนักกีฬา เป็นต้น

เมื่อยุคสมัยเปลี่ยนไปการก้าวสู่ความสำเร็จอาจไม่จำเป็นต้องเดินตามสูตรดั้งเดิมคือเรียนต่อเนื่องตั้งแต่อนุบาลจนถึงอุดมศึกษา แต่ละบุคคลย่อมมีการดำเนินชีวิตที่แตกต่างกัน บางคนอาจออกมาทำงานเพื่อหาเงินหรือหาประสบการณ์แล้วกลับไปศึกษาต่อ การที่บุคคลเข้าศึกษาการศึกษานอกโรงเรียนเหตุผลใดก็ตาม ถือเป็นความกล้าหาญและเฝื้อดี การที่ได้ทำงานร่วมกับการเรียนแม้จะเหนื่อยแต่ก็เป็นการพัฒนาประสบการณ์และความอดทนสำหรับการทำงาน

ในอนาคต ดังนั้น บุคคลในสังคมบางกลุ่มจึงควรเปลี่ยนมุมมองและทัศนคติที่มีต่อนักศึกษาของการศึกษานอกโรงเรียนเสียใหม่ ไม่ควรมองนักศึกษาและผู้สำเร็จการศึกษาจากการศึกษานอกโรงเรียนอย่างแปลกแยก ไม่ว่าผู้หญิงหรือผู้ชายสามารถก้าวไปสู่ความสำเร็จได้โดยไม่มีข้อจำกัดเรื่องอายุ

3. ความคาดหวังในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของสตรีหลังจากสำเร็จการศึกษานอกโรงเรียน

สตรีมีความคาดหวังจากการได้รับวุฒิการศึกษาตามที่ต้องการแบ่งเป็น 2 ระดับคือ

1. ระดับพัฒนา คือสามารถพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ ประกอบอาชีพตามความรู้ความสามารถ มีพร้อมซึ่งปัจจัย 4 ซึ่งประกอบด้วย เสื้อผ้า อาหาร ที่อยู่อาศัย และ ยารักษาโรค กล่าวคือสตรีมีความคาดหวังถึงการมีที่อยู่อาศัยเป็นของตนเอง การคมนาคมสะดวกเข้าถึงทรัพยากรได้โดยง่าย ได้รับข้อมูลข่าวสารที่เป็นปัจจุบัน สามารถติดต่อสื่อสารกับบุคคลอื่น ๆ มีสาธารณูปโภคที่จำเป็นต่อการดำรงชีพ มีความปลอดภัยทั้งร่างกายและจิตใจ ได้รับประทานอาหารที่มีคุณค่าครบทุกมื้อ มีการดูแลการแต่งกายของตนตามความเหมาะสม มีครอบครัวที่ดีอบอุ่นและอยู่ด้วยกัน เป็นแบบอย่างที่ดีแก่บุตรหลาน มีเงินเก็บออมไว้ใช้เมื่อยามจำเป็น มีเวลาพักผ่อน ท่องเที่ยวตามโอกาสและเทศกาล ดำเนินชีวิตอย่างปกติสุข ร่วมกิจกรรมทางศาสนา มีกัลยาณมิตรที่พร้อมให้ความช่วยเหลือกันและกัน ได้รับความเสมอภาคทางเพศและให้โอกาสที่เท่าเทียมกันในสังคม

2. ระดับก้าวหน้า คือ ได้รับโอกาสและมีบทบาทในการแก้ไขปัญหาเพื่อการพัฒนาชุมชน ท้องถิ่นที่ตนอาศัยอยู่อย่างยั่งยืน มีส่วนร่วมในการเมือง การเศรษฐกิจและสังคม ทั้งในท้องถิ่นและระดับประเทศ รวมทั้งการรักษาธรรมชาติสิ่งแวดล้อม มีส่วนร่วมในการจัดสวัสดิการ ขจัดปัญหาที่มีผลกระทบต่อสังคมเพื่อการดำรงอยู่ของชนบทรอบนิคมประเพณีที่ดีงาม ภายใต้กฎหมายและการปกครองในระบบประชาธิปไตย เปิดโอกาสให้ประชาชนแสดงความคิดเห็นโดยอิสระ จัดกิจกรรมการมีส่วนร่วมที่เหมาะสม หลายรูปแบบ และอำนวยความสะดวกแก่สตรีประชาชนที่เข้ามีส่วนร่วมด้วย

ข้อเสนอแนะ

ในยุคปัจจุบันประชาชนได้เห็นความสำคัญของการศึกษา มุ่งพัฒนาตนเอง และคนในครอบครัวให้มีการศึกษาที่ดี เมื่อประชาชนมีการศึกษาดี สังคมและประเทศชาติก็ดีขึ้นไปด้วย ดังนั้น ความเสมอภาคทางการศึกษาจึงมีการพัฒนาต่อเนื่อง การศึกษา ถือเป็นเครื่องมือสำคัญใน

การพัฒนาศักยภาพและความเสมอภาคของสตรี แต่ด้วยปัจจัยหลายอย่างจึงทำให้สตรีไม่สามารถเรียนต่อได้ตามความประสงค์ การศึกษาเป็นกระบวนการทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับหลายฝ่ายซึ่งต้องผสานความร่วมมือให้บรรลุผลตามเป้าหมาย ดังนั้นเพื่อให้เกิดความเสมอภาคอย่างทั่วถึง ลดปัญหาการเอาเปรียบ และความไม่เท่าเทียมกันในการศึกษาที่ยังคงมีอยู่ ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

1. ข้อเสนอแนะต่อครอบครัว

ครอบครัวเป็นสถาบันทางสังคมแรกและเป็นหน่วยพื้นฐานสังคมที่อบรมเลี้ยงดูปลูกฝังค่านิยมหล่อหลอมความเป็นมนุษย์ให้กับสมาชิกในครอบครัว ควรได้รับการเสริมให้เข้มแข็ง ดังนั้นพ่อแม่ควรมีการวางแผนครอบครัว มีบุตรเมื่อพร้อมเพื่อไม่ให้เกิดปัญหาทางเศรษฐกิจ และสังคม นอกจากนี้ต้องพร้อมรับบทบาทในการทำหน้าที่พ่อและแม่ เข้าใจเรื่องมิติหญิงชาย เลี้ยงลูกด้วยความเสมอภาคและเท่าเทียม ผู้ชายต้องมีความรับผิดชอบภารกิจในบ้านมากขึ้น รวมทั้งการดูแลเด็กและคนชรา ทำตนเป็นแบบอย่างที่ดี ไม่นำพาลูกไปในทางที่ผิด เช่น มีพฤติกรรมที่ผิดศีลธรรม ติดอบายมุข ติดยาเสพติด ดื่มเหล้า เล่นการพนัน การใช้ความรุนแรงในครอบครัวทั้งทางวาจาและการกระทำ พ่อแม่หรือบุคคลในครอบครัวควรเป็นที่ปรึกษาและที่พึ่งทางกายและทางใจให้กับสมาชิกในครอบครัวได้ เพราะถ้าครอบครัวดีมีความอบอุ่น จะทำให้คนมีต้นทุนที่ดีตามไปด้วย

2. ข้อเสนอแนะต่อภาครัฐ

เจ้าหน้าที่ควรเข้าถึงประชาชนให้มากกว่าที่แล้วมา เนื่องจากประชาชนบางส่วนในประเทศไทย โดยเฉพาะในต่างจังหวัดมองเจ้าหน้าที่เป็นกลุ่มบุคคลต่างวรรณะ มีการปฏิบัติสองมาตรฐาน ดังนั้นเจ้าหน้าที่ควรปรับเปลี่ยนท่าทีของตนให้เข้าถึงจิตใจประชาชนและลงพื้นที่ให้มากขึ้นเพื่อรับทราบถึงต้นตอของปัญหา หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนามนุษย์และสังคมควรให้ความรู้เกี่ยวกับมิติหญิงชายความเสมอภาคของชายและหญิง การแบ่งภาระหน้าที่การดูแลกิจกรรมภายในบ้าน ให้มีความเท่าเทียมและสมดุล ส่งเสริมให้สตรีมีรายได้ระหว่างเรียนเพื่อลดภาระของผู้ปกครอง ทั้งนี้ต้องไม่กระทบเวลาเรียนของสตรีเหล่านี้ พร้อมทั้งจัดการศึกษาด้านวิชาชีพ และพัฒนาฝีมือแรงงาน หรือส่งเสริมให้การประกอบอาชีพ ที่เหมาะสมในแต่ละท้องถิ่น เพื่อไม่ให้ประชาชนละถิ่นฐานเข้ามาทำงานในเมืองอันจะก่อให้เกิดปัญหาสังคมต่าง ๆ ตามมา

นอกจากนี้การสร้างงานในชนบทควรทำอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้สตรีมีรายได้หลังจากฤดูการเก็บเกี่ยว เพราะนอกจากจะมีรายได้เสริมแล้ว การทำงานในท้องถิ่นยังส่งเสริมความใกล้ชิด สร้างความสามัคคี และความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัวและท้องถิ่นอีกด้วย ที่สำคัญคือควรส่งเสริมและปลูกฝังให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของการทำอาชีพเกษตรกรรมและอาชีพดั้งเดิมของครอบครัว เนื่องจากอาชีพเหล่านี้ซึ่ง เป็นรากฐานสำคัญของประเทศ รัฐบาลและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องควรเร่งสร้างความมั่นคงในการทำอาชีพประจำท้องถิ่นอย่างเป็นระบบ

3. ข้อเสนอแนะต่อหน่วยงานด้านการศึกษา

ควรจัดการเรียนการสอนเรื่องความเสมอภาคและให้อยู่ในหลักสูตรการศึกษาเพื่อเป็นการปลูกฝังและตระหนักในเรื่องความเสมอภาคอย่างเป็นทางการ องค์กรด้านการศึกษาและเยาวชนควรจัดหาทุนการศึกษาแบบต่อเนื่องโดยยึดหลักความเสมอภาค ตามความรู้ความสามารถ และความเหมาะสมในการรับทุน ผู้ว่าราชการจังหวัดและผู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาในแต่ละจังหวัดควรตระหนักและใส่ใจในเรื่องการจัดการศึกษาของสตรีอย่างทั่วถึงและเท่าเทียมกัน รณรงค์ให้สตรีได้รับการศึกษาต่อ จัดบริการแนะแนวแก่สตรี บิดามารดาและผู้ปกครอง เพื่อให้ปัญหาเรื่องการศึกษารับการแก้ไขอย่างตรงจุด การศึกษาปัญหาแบบเจาะลึกพบว่า สตรีที่ศึกษาในระบบการศึกษานอกโรงเรียน จะเป็นผู้มีความคิดดี มีวิจรรณญาณดี มีความเป็นผู้นำ ดังนั้นการสร้างภาวะผู้นำแก่ผู้หญิงจึงเป็นสิ่งจำเป็น ควรมีการอบรมเสริมสร้างความคิดด้านผู้นำ เพื่อส่งเสริมศักยภาพความเป็นผู้นำในด้านต่าง ๆ เช่น ผู้นำด้านการเรียกร้องสิทธิและความเสมอภาค ผู้นำด้านสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

นอกจากนี้ ควรส่งเสริมการฝึกอาชีพให้กับสตรีในท้องถิ่นเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดแรงงาน ฝึกให้สตรีสามารถใช้เครื่องมือและ อุปกรณ์ อันทันสมัย พัฒนาทักษะการใช้เทคโนโลยีต่าง ๆ ที่เหมาะกับโลกปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ไม่ควรมองว่าเทคโนโลยีเป็นกิจกรรมของผู้ชายเท่านั้น การที่สตรีไม่สามารถใช้เครื่องมือหรืออุปกรณ์ต่าง ๆ ได้นั้น เป็นเพราะขาดโอกาสในการเข้าถึงและฝึกอบรม การให้การศึกษาและการฝึกอบรมควรครอบคลุมถึงสตรีในเรือนจำหรือสถานสงเคราะห์ต่าง ๆ ด้วย

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยต่อไป

1. ควรศึกษาคุณภาพชีวิตของสตรีที่สำเร็จการศึกษาของการศึกษานอกโรงเรียน ทั้งสายสามัญและสายอาชีวศึกษา
2. ควรศึกษาเปรียบเทียบความเสมอภาคและความเท่าเทียมกันในเรื่องความก้าวหน้าในอาชีพ ของสตรีที่สำเร็จการศึกษาในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียน
3. ควรศึกษาทัศนคติของประชาชนที่มีต่อสตรีที่ศึกษานอกโรงเรียนในแต่ละจังหวัดหรือภูมิภาค